

KAJ V ŽUPANČIČEVI LIRIKI JE PRITEGOVALO SKLADATELJE?

Skladatelji so med našimi pesniki verjetno največ komponirali besedila Otona Župančiča, saj je od Novih akordov do našega časa okrog 110 skladateljev raznih slogovnih smeri zložilo približno 190 njegovih pesmi, po največ Pahor, Lajovic, Dev, Železnik, Ravnik, Šurm, Gojmir Krek, Savin, Adamič in Pavčič. Zelo pogosto so segali po mladem Župančiču, avtorju čustvenih, ljubezenskih in razpoloženskih besedil, manj pa po poznejšem, po njegovih miselnih, panteističnih, socialnih in domovinskih pesmih. Tako so neverjetno veliko komponirali pesmi iz zbirk Čaša opojnosti (1899) in Čez plan (1904), precej manj pa besedila iz Samogovorov (1908) in zlasti iz zbirk V zarje Vidove (1920) in Zimzelen pod snegom (1945). Izredno mnogo pa so na drugi strani skladatelje pritegovale Župančičeve otroške pesmi, bodisi iz zgodnjih Pisanic (1900), bodisi iz poznejšega Cicibana (1915).

Posebno ob primerih z obeh navedenih tematičnih področij, ljubezensko razpoloženskega in otroškega, ki so jih po največkrat, po trikrat ali večkrat, uglasbili, bomo poskusili razbrati vsebinske in izrazne sestavine Župančičevega ustvarjanja, ki so za skladatelje utegnile biti posebno privlačne.

Nekatere izmed pesmi so ali zapisi ljudskih ali njim močno sorodne: *Da sem jaz ptičica, Srbska narodna, Moravska narodna*; zanje so bile prvine Župančičevega ustvarjanja, ki nas tu zanimajo, bržkone preprosto iskreno čustvovanje ali iskriva hudomušnost pa vedro lahkoten ali otožno zategnjen ritem, slikovite primere in pregledna zgradba; pobude slovanske ljudske poezije so se pri Župančiču pokazale zelo zgodaj, saj segajo v gimnazijska leta in k Janezu Ev. Kreku.

Močno je skladatelje pritegnila zbirka Čaša opojnosti, nekatere pesmi iz nje še posebej. Tako šestkrat *Zvezde žarijo pokojno* (iz razdelka Albertina), ki z impresijo svetle in tihe noči ter muziko mehkega ritma in rim izpoveduje ljubezensko hrepenenje in srečo. Pesem *Nočna melodija* (razdelek Steze brez cilja) z ustreznim besediščem in metaforiko, ritmom in muzikalnostjo nakazuje sunkovit prehod iz malodušja in potrtosti k volji in moči. V ciklu *Seguidille* pesnik v zgošчениh formi in s skrivnostno simboliko izraža emocionalno dvojnost, v njem se spomin na nesrečno ljubezen do Berte prepleta z novimi, čutnimi slastmi ob Julijani. Kar petnajst skladateljev je vznemiril ciklus *Bolne rože*, ki z metaforiko cvetja in pomladi ter prevladujočo žalostjo poje o oboževani izvoljenki in bolečini zaradi njene prevare pa o njegovem odpušcanju in obnovljenem hrepenenju. Najbolj sta iz cikla komponiste zanimali dve pesmi: obešenjaško razposajena o pomorskem kapitanu, varanem v ljubezni, ter pesem o nesrečni ljubezni in odbegli mladosti; prva sloni na kontrastni besedni igri »je barko vodil – (ga je) za nos vodila«, naslednja na otožni muziki zunanjih, notranjih in sestavljenih rim ter ponavljalnih figur.

Enako močno kakor iz Čaše so skladatelje privlačevale pesmi iz druge zbirke Čez plan. Župančič je medtem zavrgel pesimizem in postal vitalist, tudi razmerje z izvoljenko se je uredilo in obnovilo. Pesem *Belokranjska* je v rodno okolje in rosno jutro postavljena čustveno nežna in izrazno preprosta ljubezenska pesem, sorodna ljudski. V *Vasovalcu* nastopa razigran fant, ki je bil ponoči pri dekletu, pred domačimi pa svojo odsotnost izgovarja s

popivanjem. V pesmi *Kvišku plava* ... avtor izraža s sebi značilno metaforiko zvezdá in peruti hrepenenje po dekletu, ki si ga hoče sam pridobiti in priboriti. Isto razmerje do izvoljenke – tudi tokrat jo hoče doseči s svojo mlado močjo, ponazorjeno z burjo in soncem – izraža v pesmi *Hrepenenje*. Razumljivo je, da je v pesmih s takšnim aktivnim ljubezenskim in življenjskim čustvovanjem tudi bolj razgiban, dinamičen ritem. Drugačna je pesem *Zvečer*: čudoviti, nežni in ubrani impresiji večera nad mestom, ki z golobjo dvojico prehaja v simbol, avtor postavlja kot nasprotje svoje vznemirjeno srce. V ciklu *Dan* pa se plemenitemu dekletu obtožuje nekdanje grešnosti in ji zagotavlja neomajno ljubezen; svetli dan čiste ljubezni se tu pojavlja kot kontrast temni nôči grešnosti, zvočnost dajejo ciklu ponavljalne figure in jambski ritem, medtem ko v prejšnjih pesmih srečujemo trohejskega.

Tretji Župančičevi zbirki Samogovori ljubezenske in razpoloženjske pesmi ne dajejo več značilnega pečata, zato skladatelji tudi niso toliko segali po njej kot po Čaši in Čez plan, vendar sta tu dve pesmi takšni, da so ju komponirali po petkrat. Uvodna razpoloženjska *Mož na hribu* z vrsto kratkih slik iz življenja narave in človeka, ki so obenem vprašalni stavki s končnim »kam?«, izraža občutje naše bežnosti in minljivosti. Bolj znana *Tiho prihaja mrak* je prejšnji sorodna v tem, da izpoveduje razpoloženje neopredeljivega, vsesplošnega strahu v življenju; tudi tu se pesnik zaporedoma sprašuje po vzrokih notranjega nemira, je pa še bolj muzikalna kot prva, saj so rime v srednjih kiticah obarvane z vokalama i oziroma o, krajni kitici pa sta rahlo variiran refren.

Ob razhajanju z mladostno ljubeznijo je kmalu zatem nastala pesem *Pojdem na prejo*, avtor jo je pozneje vključil v antologijo *Mlada pota*. Sloni na belokranjskem običaju preje in vasovanja ter na metafori »v mrežo zaprédeno mi je srce«; po svojem občutju je na videz zelo lahkoživa, v resnici pa obupano trpka ter obenem spriči daktilskega ritma, rim, tudi notranjih, ponavljalnih figur in refrena izredno muzikalna.

Med pesmi z ljubezensko ali razpoloženjsko snovjo v zadnji Župančičevi zbirki *Zimzelen* pod snegom spada večkrat komponirana *Pomladni pozdrav* (Mlada leta ...). Gre za primer skoraj ljudske, po občutju in slogu prirske in preproste ter nenavadno muzikalne prigodnice: pesnik želi mladi naslovljenki čim lepšo in čim daljšo mladost – zase sluti konec življenja, v njej se štirikrat menjata vodilna téma in stalni pripev.

Do sedaj obravnavane, ljubezenske in razpoloženjske pesmi so izrazito čustvenega in osebnopovednega značaja in po obsegu kratke, nekajkitične. Precéj skladateljev je zanje izbralo sestave takšnih ali drugačnih zborov, večina pa enega glasu, samospéva s spremljavo klavirja, kar tej vrsti lirike najbrž najbolj ustreza. Veliko skladb je bilo objavljenih že v reviji *Novi akordi* (1901–1914), ki je začela izhajati v času prvih Župančičevih zbirk in je utirala pot modernejšim smerem v naši glasbi.

Od Samogovorov dalje v Župančičevi liriki nad ljubezensko in razpoloženjsko prevladuje filozofska in religiozna oziroma socialna in domovinska lirika, prva je po psihičnem izvoru intuitivna in subjektivna, druga pretežno miselna in objektivna. Iz te lirike so skladatelji pogostejše komponirali edinole vojno socialno pesem *Otroci molijo* (V zarje Vidove): pretresljivo bridka vsebuje dvosmiseln refren »oče naš« ter sloni na primerjavi in nasprotju med ljubečim na fronti padlim očetom in do vojnih sirot brezbriznim Križanim.

Ob tem edinem bolj frekventnem primeru pa moramo resnici na ljubo dodati, da so posamezni skladatelji komponirali vse pomembnejše, večinoma tudi obsežnejše Župančičeve pesmi s tega področja: religiozni *Vizijo* in *Nočni psalm*, filozofsko *Prebujenje*, domovinski *Z vlakom* in *Dumo*, socialno *Želbljarsko* ter domovinski *Kovaško* in *Osvoboditeljem*. Tudi ta pesnikova besedila so dajala skladateljem privlačne in neizčrpane možnosti za ustvarjanje.

Zadržimo se najprej nekaj malega pri primerih iz zbirke *Samogovori*. V apokaliptično pošastni *Viziji*, izoblikovani v svobodnem verzu, se v divjem ritmu sučejo krvava nebesna telesa, pod njimi pa se okrog vlačuge Babilonke gnetejo in plešejo predstavniki razuzdanega človeštva – v finalu pesnitve pa avtor poudari kontrast med takšnim človeštvom in blagim, odpuščajočim Križanim. – V svobodnem verzu je izoblikovana tudi pesnitev *Prebujenje*: osamljeni posamezniki v življenju bijemo boj in romamo za hrepenenjem, dokler ne odkrijemo smisla v človeški skupnosti, občestvu; s kopičenjem pomensko si nasprotnih glagolov in s tem povezanim dinamičnim ritmom v tretjem odstavku avtor muzikalno ponazarja našo razdvojenost in pehanje: »mi pa pod njimi se bijemo, vijemo, / sijemo, gasnemo, / škodimo, hasnimo, / v kupe medu in otrova si lijemo . . .«, z optičnimi simboli potujoče karavane, fatamorgane bleščečih mest in stolpov ter šumeče reke, ki nosi ladjo do cilja, pa rešilno idejo pesnitve; okvir celotni pesnitvi dajejo minute v premišljanju prebedene noči, ki v začetku pesniku trdó udarjajo, nazadnje pa sproščeno pojejo. – Drugače kakor v teh dveh pesnitvah, Župančič v kitično zamejenem in ritmično ubranem *Nočnem psalmu* v intimni tišini občuduje lepote in snovanje veselja ter sredi takšnega kozmosa doživlja religiozno pomirjenje in srečo. – V rimanem svobodnem verzu in zanosnem slogu izoblikovana pesnitev *Z vlakom* vsebuje tri sestavine: impresijo slovenske pokrajine, Ljubljanskega polja in Kamniških planin; nagovor in poveljevanje domovine, ki se je pesnik oklepa; pošastni refren vlaka, ki s pesnikom drvi v tujino; druga in tretja sestavina sta si torej v bolečem nasprotju. – V *Dumi*, domá in po svetu najbolj znani Župančičevi pesnitvi, nastopajo ženski in moški glas ter pesnikovo srce: v prvem delu pesnitve nežni ženski glas opeva zeleno in starosvetno slovensko podeželje, ponosni moški pa se navdušuje nad vsakršnim napredkom in demokracijo vélikega sveta; v drugem delu se pesnikovo srce spominja srečne mladosti v Beli krajini, a tudi množičnega izseljevanja Slovencev po širnem svetu; svobodni verz se v pesnitvi prepleta s kitično pesmijo, slog je metaforično nov (»škrjanček – pojoča raketa – je pesmi pršil«) in vznesen (polisindetoni, asindetoni, anafore), pesnitev je tudi zvočno bogata (vdovino narekanje, srbohrv. naricanje, bučanje zvona v njeni podzavesti: »Hamburk, Hamburk! – Veliki zvon / poje ji, bije, / toži, vpije, / pada trdó na njeno glavó«).

Med sorazmerno redkimi komponiranimi iz zbirke V zarje Vidove navedimo – poleg pesmi *Otroci molijo* – še dve. Nazorna in obtožujoča socialna pesem *Žebljarska* prikazuje garaško delo nekdanjih ročnih izdelovalcev žebeljev v Kamni Gorici in Kropi; tehnično je deloma vizualna (od dela zbiti žebjarji vidijo svoje izdelke tudi v zlatih po travnikih in v zvezdah na nebu), predvsem pa muzikalna impresija; njeno muzikalnost sestavljajo amfibrahični ritem (vanj je Ž. pritegnil tudi po gorenjsko naglašeno besedo »vodá«), ponavljalne figure in ekspresivni glasovi (»pol treh, pol treh – / spet puha nam meh! / Žareči žebli so nam v očeh . . .«). – Tudi *Kovaška* ima kakor prejšnja socialni značaj, obe sta izšli v delavskih glasilih 1912. oziroma 1910. leta. Njena ideja je, da mora biti narodni voditelj po značaju kremenit in po duši blizu delovnim ljudem; sredina pesmi predstavlja v eni sami stavčni periodi brez vmesnih veznikov razvrščene vse tipične slovenske socialne sloje, med njimi ne le delavce, temveč tudi kmete in izobražence; izoblikovana je v rimanem svobodnem verzu in patetičnem slogu.

Od pesmi iz zadnje zbirke Zimzelen pod snegom naj omenimo le *Osvoboditeljem*; najprej poje o partizanstvu, potem o osvobojenju, nazadnje se pokloni padlim; muzikalne prvine vsebujeta predvsem četrta in zadnja kitica, četrta z opočasnjanim ritmom in zvočnim prikazom mraza (»škripajoči mraz, da pod srhko osržeženo dlako tresó se volkovi«), zadnja z največjo možno tišino, nežnostjo in toplino (»zdaj pa prelji se mi, pesem, v rahel, prerahel dih . . .«).

Za obravnavane pesnitve in pesmi s filozofsko, socialno in domovinsko snovjo so si skladatelji izbrali sestave mešanega ali moškega zbora, nekateri kantate z orkestrom, v enem primeru, Arnič za Dumo, pa simfonijo. Skladbe so nastajale posebno v tridesetih letih in po zadnji vojni, ko je bila zlasti socialna tematika tudi v besedni in upodabljajoči umetnosti v ospredju.

Vrnimo se k tistim tematičnim področjem Župančičeve lirike, na katera so skladatelji najbolj pogosto posegali; poleg ljubezenske in razpoloženske je bila, kot rečeno, to poezija za otroke. V zgodnjih takšnih pesmih iz zbirke *Pisanice* avtor pooseblja stvari iz narave, živalco, cvetlico, sadež, sonce, veter, zimo, med njimi in otrokom se razpleta živahen pogovor v ljubkih pomanjševalnicah in ponavljalnih figurah, svet se mlademu bralcu razodeva v svetlih in sončnih barvah, prizori se odvijajo v razigranem ritmu, konci pesmi – večkrat nenadéjani – nevsiljivo sporočajo o kaznovani prevzetnosti ali lenobi, o upanju prek morjá plovečih izseljencev, o poplačani dobroti in otrokovih višjih stremljenjih: *Mak, Čez noč, čez noč, Barčica, Kanglica, Božji volek, Pesem nagajivka*. – V zbirki za najmlajše Lahkih nog naokrog Župančič med drugim karseda preprosto upodablja določeno žival, njeno okolje in življenje ter jo ponazarja z onomatopoijo značilnih glasov in z ritmom njene hoje: *Rac, rac, racman*...

Nasprotno pa verzi v Sto ugankah terjajo že kar bistro glavo, prenekatero so za otroke pretrd oreh; njih bistvo sloni na poosebljanju stvari in na pomenskem prenosu, v obliki so skrajno zgoščene: Pahorjevih 50 ugank. – V večkrat komponiranih pesmih zrele zbirke *Ciciban* Župančič ponazori preprosto otroško igro, spravi jokávo dete v dobro voljo, mu predstavi razposajene vrabce in smešno strašilo, nerodno hojo in neutrudno delo žebjarjev, opravilo in razne naloge zvonov na podeželju ter pojasni obnašanje medveda z ukradenim medom – pri tem spet nazorno pooseblja živali in reči, posnema njih značilne glasove (pri zvonovih v treh različicah z vokali i, a, o) in uveljavlja njih živahni ritem, v prizoru z medvedom pa imamo otroku lastno neizprosno vztrajno zaporedje vprašanj in odgovorov: *Dedek Samonog, Kadar se Ciciban joče, Vrabci in strašilo, Kroparji, Zvonovi, Medved z medom*. Med najbolj pogosto uglasbene spada tudi ena od dveh *Uspavank*: pesem ima jasno razvidno tridelno zgradbo, za uspavanje otroka navaja ptičjo perut, veslo pri čolnu in kito rožmarina (prvi dve ritmično muzikalno, tretje odorativno uspavalo), toda kot uspešno se izkaže le materino petje (s tem v otroku karseda nežno vzgaja ljubezen do nje).

Župančičeve pesmi za otroke so komponirane nekajkrat kot samospev s klavirjem, pogosteje pa kot zbori v raznih sestavah, navadno kot mladinski zbor; o izbiri za to ali ono možnost je vsakokrat odločala snov konkretne pesmi. Skladbe so nastajale po izidu Čaše in Pisanic že v času Novih akordov, po izidu 2. in 3. izdaje *Cicibana* v dvajsetih in tridesetih letih ter po 4. izdaji *Cicibana* po zadnji vojni.

In če se za konec in povzetek našega razpravljanja vrnemo k vprašanju v naslovu Kaj v Župančičevi liriki je pritegovalo (utegnilo pritegovati) skladatelje?, bo naš odgovor nekako takle: Že v dobi Novih akordov so mnogi segali po ljubezenski in razpoloženski liriki iz Čaše opojnosti in Čez plan; pritegovala jih je pesnikova hrepeneča, strastna in razbolena, včasih nekoliko drzna pa spet naravno resnobna erotika, z njo vred tudi mladostno moč razodevajoče pa znova v nemirno melanholijo se gubeče življenjsko občutje; takšna ljubezenska in razpoloženska lirika je bila za skladatelje privlačna, ker je bila neoromantična, moderna, emocionalno vznemirljiva ter je presegala in zavračala dotedanjo dostikrat konvencionalno slovensko liriko. Ob značilnostih prefinjene, včasih tudi malce rafinirane sodobne svetovljanske lirike pa so se skladatelji v Župančičevi liriki že od začetka srečevali

tudi s prvinami pristrčno preproste slovanske ljudske pesmi in s pridom segali po njih. Tedaj in v novejšem času je mnoge zamikala z naravo tesno povezana in domišljijsko živahna otroška lirika, v Pisanicah bolj nežna in otožna, v Cicibanu pa razposajeno radostna. Če so se na Župančičevo ljubezensko razpoloženjsko in otroško liriko skladatelji odzivali v komaj preglednem številu, skoraj množično, je njegova miselna, filozofska religiozna, socialna in domovinska lirika od Samogovorov dalje s praviloma daljšimi in zahtevnimi besedili zanimala le posameznike. Poleg snovi, čustev, fantazije in idej so skladatelje očitno pritegovale za Župančiča tako značilne muzikalne prvine: različno razgiban ritem, refreni in druge ponavljalne figure, preprosto posnemanje glasov iz narave in prefinjena uporaba ekspresivnih samoglasnikov in soglasnikov. In končno so morale najti pri komponistih odziv tudi druge tehnične posebnosti Župančičevega ustvarjanja: bleščeče svetle impresije in simboli iz narave, v otroških pa nazorne personifikacije, močni kontrasti v občutjih, značajih in položajih, ponekod nepričakovani finali in jasno razčlenjena zgradba. Zanimivo bi bilo seveda prikazati, kako so skladatelji te vsebinske in izrazne posebnosti Župančičeve lirike prenašali v svet glasbe in kako so isto pesnikovo umetnino občutili in posredovali različni komponisti. Ker pa so za glasbeno umetnost značilna čisto druga ustvarjalna sredstva in postopki kot za besedno, bi to zadnjo nalogo mogel do kraja zanesljivo opraviti le nekdo, ki bi bil obenem poetolog in muzikolog.

Summary

UDC 886.3.09-14:929 Župančič O. : 784

WHAT INSPIRED COMPOSERS IN ŽUPANČIČ'S LYRICAL POETRY

Oton Župančič (1878–1949) belongs among those Slovene poets, whose texts were most frequently used by the composers from the period of the New Accords (1901–1914) until the post-World War Two period. They were particularly attracted by the refined, cosmopolitan and often also simple neoromantic love and meditative lyrics of the first collections *Čaša opojnosti* (1899) and *Čez plan* (1904). Župančič's lyrics for children were equally attractive for composers: the early ones from *Pisanice* (1900) and the more mature from *Ciciban* (1915). Only very few of them used Župančič's philosophically religious, social and patriotic lyrical poems from *Samogovori* onwards (1908). Apart from themes, feelings and ideas, composers were in Župančič clearly tempted by the musical elements (rhythm, iterative figures, onomatopoeia, expressive sounds) and technical particularities (impressions, symbols, personifications, contrasting, unexpected finales, a clear-cut structure) of his poems.